

ДИСКРЕЦІЯ ЯК ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН У МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНУ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ

DISCRETION AS A LEGAL PHENOMENON IN THE MECHANISM OF LAW IMPLEMENTATION: ISSUES OF DEFINING THE LIMITS

Зозуля Д.П., здобувач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0004-0542-5101

Мета статті полягає в теоретико-правовому аналізі дискреції як особливої форми реалізації норм права, з'ясуванні її сутності, функцій та меж застосування в межах сучасного правозастосування. У роботі ставиться завдання дослідити проблематику нормативного окреслення дискреційних повноважень, встановити загрози, пов'язані з їх надмірним або неконтрольованим використанням, а також запропонувати шляхи удосконалення правового регулювання й механізмів контролю за дискреційною діяльністю в контексті принципу верховенства права. У ході дослідження з'ясовано, що дискреція є невіддільним елементом правозастосовчої діяльності, особливо в умовах зростання складності соціальних процесів та необхідності гнучкого реагування на індивідуальні життєві ситуації. Встановлено, що вітчизняна правова наука поки що не виробила єдиного підходу до визначення меж дискреційних повноважень, що ускладнює їх нормативне регулювання та створює ризики правової невизначеності. Аналіз правозастосовної практики свідчить про наявність значного потенціалу дискреції як інструменту адаптації загальних норм до конкретного контексту. Водночас виявлено, що відсутність чітких критеріїв розмежування дискреції та свавілля створює загрозу зловживання повноваженнями. Наявні механізми контролю, зокрема судовий та адміністративний, потребують посилення з урахуванням принципу верховенства права, пропорційності та правової визначеності. Запропоновано розширити використання soft law, внутрішньоорганізаційних стандартів і парламентського нагляду як додаткових засобів запобігання зловживанню дискрецією. У межах даного дослідження вперше здійснено комплексне теоретико-правове осмислення дискреції як багатовимірного правового феномену, що водночас виконує функцію гнучкості правозастосування та механізму адаптації нормативного регулювання до динамічних умов суспільного життя. Обґрунтовано, що дискреція не може зводитися до технічного розсуду чи адміністративної зручності: вона постає як структурний елемент реалізації принципу верховенства права, зокрема в аспектах забезпечення справедливості, пропорційності й правової визначеності. Вперше вітчизняну адаптативну дискрецію запропоновано розвивати не ізольовано в межах окремих галузей, а як універсальну правову категорію, що має міжгалузеве значення у кримінальному, конституційному, господарському судочинстві. Уточнено поняттєвий апарат: чітко розмежовано дискрецію, свавілля, усвідомлений вибір, суб'єктивну оцінку, що дозволяє уникнути концептуальної плутанини, характерної для правозастосовної практики. Крім того, наукову новизну становить пропозиція авторського бачення дискреції як системно обмеженої свободи дії, яка має функціонувати в межах конституційних принципів, у тому числі юридичної визначеності, недискримінації, пропорційності та публічної відповідальності. Таке тлумачення відкриває можливості для розробки ефективних механізмів контролю за дискреційними повноваженнями, зокрема через розвиток внутрішньоорганізаційних стандартів і посилення ролі судової практики у формуванні допустимих меж розсуду. Результати дослідження мають важливе прикладне значення для вдосконалення правозастосовної практики, формування чітких орієнтирів у діяльності органів державної влади та правозахисних інституцій. Зокрема, систематизовані у роботі підходи до визначення дискреції та її меж можуть бути використані під час розроблення методичних рекомендацій для суддів, посадових осіб адміністративних органів, законодавців і практиків. Запропоноване розмежування між допустимою дискрецією та свавіллям може сприяти уніфікації практики правозастосування, зниженню ризиків перевищення повноважень та посиленню гарантій прав людини. Обґрунтовані у роботі засоби контролю за дискреційними рішеннями судовий, інституційний, можуть бути імplementовані у механізми внутрішнього моніторингу діяльності органів публічної влади, а також слугувати основою для навчальних курсів з адміністративного, конституційного та публічного права.

Ключові слова: дискреція, правозастосування, межі дискреційних повноважень, правова визначеність, верховенство права, судовий контроль, інституційні гарантії.

The purpose of the article is to conduct a theoretical and legal analysis of discretion as a specific form of legal norm implementation, to clarify its nature, functions, and boundaries within the framework of modern law enforcement. The study aims to examine the challenges of defining discretion in normative terms, identify risks associated with its excessive or uncontrolled application, and propose ways to improve legal regulation and control mechanisms over discretionary activity in the context of the rule of law. The study establishes that discretion is an integral component of legal practice, especially in light of increasingly complex social dynamics and the need for flexible responses to individual circumstances. It is found that Ukrainian legal scholarship has not yet developed a unified approach to defining the limits of discretionary powers, which complicates their regulation and leads to risks of legal uncertainty. Law enforcement practice demonstrates that discretion holds significant potential as a tool for adapting general legal norms to specific contexts. At the same time, the absence of clear criteria distinguishing discretion from arbitrariness presents a risk of abuse of authority. Existing control mechanisms, including judicial and administrative oversight, require reinforcement in light of the principles of the rule of law, proportionality, and legal certainty. The study proposes to expand the use of soft law, internal standards, and parliamentary oversight as additional safeguards against the misuse of discretion. This study presents a comprehensive theoretical and legal rethinking of discretion as a multidimensional legal phenomenon that functions both as a tool of flexibility in law enforcement and as a mechanism for adapting regulatory frameworks to dynamic societal realities. It is substantiated that discretion should not be reduced to mere administrative convenience or technical judgment, but should be viewed as a structural element of the rule of law, particularly in relation to justice, proportionality, and legal certainty. For the first time, Ukrainian legal doctrine is proposed to develop discretion not in isolation within specific branches of law, but as a cross-sectoral legal category relevant to criminal, constitutional, and commercial litigation. The conceptual framework has been clarified: a clear distinction is made between discretion, arbitrariness, informed choice, and subjective evaluation, which helps avoid conceptual confusion common in legal practice. Furthermore, the author's vision of discretion as a systemically limited freedom of action functioning within the boundaries of constitutional principles including legal certainty, non-discrimination, proportionality, and public accountability is presented. This interpretation opens the way for developing effective control mechanisms over discretionary powers, particularly through the development of internal organizational standards and strengthening the role of judicial practice in establishing the permissible limits of discretion. The results of the study have substantial applied value for improving law enforcement practices and forming clear guidelines for public authorities and human rights institutions. The approaches to defining discretion and its limits presented in this work can be used to develop methodological recommendations for judges, administrative officials, legislators, and practitioners. The proposed distinction between permissible discretion and arbitrariness may help standardize legal practices, reduce the risk of power abuse, and strengthen human rights guarantees. The recommended control mechanisms—judicial and institutional—can be incorporated into internal monitoring systems of public authorities and serve as the basis for training courses in administrative, constitutional, and public law.

Key words: discretion, law enforcement, limits of discretionary powers, legal certainty, rule of law, judicial control, institutional guarantees.

Актуальність теми. У сучасному правозастосуванні дедалі більше уваги приділяється проблемі балансування між суворою формалізацією норм права та необхідністю їх адаптації до конкретних обставин. Саме в цьому контексті дискреція постає як правовий інструмент, що дозволяє уповноваженому суб'єкту обирати оптимальний варіант рішення в межах, встановлених законом. Проте на практиці межі цієї свободи залишаються розмитими, що створює загрозу для стабільності та передбачуваності правової системи.

Відсутність чітких критеріїв розмежування між правомірною дискрецією та проявами свавілля унеможливує ефективний контроль за дискреційною діяльністю та ускладнює реалізацію принципу верховенства права. Національна юридична наука лише частково досліджує цей феномен, переважно у сфері адміністративного судочинства, що не дозволяє сформувати комплексне уявлення про дискрецію як загальноправову категорію. Така ситуація вимагає поглибленого теоретико-правового осмислення поняття дискреції, її функцій, правової природи та механізмів контролю, що забезпечують її легітимність і відповідність принципам демократичної правової держави.

Аналіз досліджень та публікацій. У межах зарубіжної правової науки проблема дискреції активно досліджується в аспекті адміністративної діяльності, тлумачення правових норм та меж свободи дій публічної влади. Представники західноєвропейських та англо-американських шкіл підкреслюють значення дискреційних повноважень як необхідного елементу правозастосування в умовах складності соціальних процесів. У наукових підходах дискреція розглядається як механізм забезпечення гнучкості управлінських рішень, що водночас потребує нормативної визначеності та процедурного контролю.

У вітчизняному правознавстві увага до теми дискреції зросла у зв'язку з розвитком демократичних інститутів та прагненням до забезпечення верховенства права. Дослідники звертаються до аналізу галузевих проявів дискреції, насамперед в адміністративному та конституційному праві, а також до проблематики її відмежування від свавілля. Водночас бракує узгодженості у визначенні поняття дискреції, її критеріїв та меж допустимого застосування, що зумовлює необхідність подальшого методологічного осмислення цього феномену як загальнотеоретичної правової категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто почати з того, що у сучасній правовій науці категорія «дискреція» постає як ключовий елемент взаємодії між нормою права та її практичним застосуванням. Етимологічно слово «дискреція» походить із римського права, де воно означало свободу дії, надану посадовій особі для прийняття рішення залежно від конкретних обставин. У межах класичної правової думки це поняття поступово формувалося як індикатор складності та багатогранності реалізації норм, які не можуть бути застосовані автоматично, без урахування життєвого контексту.

У європейській континентальній правовій традиції, зокрема в німецькій юридичній доктрині, дискреція розглядається як передумова ефективного адміністративного врядування. Так, Е. Форстгофф тлумачив її як інструмент адаптації правозастосування до конкретної ситуації при збереженні цілісності правового порядку [10, с. 312-331]. У межах англо-американської традиції, Г. Харт акцентував увагу на тому, що дискреція не є нічим необмеженою, а існує в межах установлених правом рамок [11, с. 175]. Французькі правознавці, зокрема Ж.-Л. Ост, підкреслюють, що дискреція це інструмент гнучкого адміністративного реагування, який має функціональну легітимність за умови дотримання принципів законності та пропорційності [14, с. 237-246].

Вітчизняна правова наука також звертає дедалі більшу увагу на цей феномен. Серед українських дослідників, які

порушують тему дискреції, варто згадати О. Костенка, В. Бігуна [1, с. 129-134]. Проте дослідження здебільшого зосереджені на аналізі адміністративних повноважень, залишаючи поза увагою загальнотеоретичний вимір та ризики змішування дискреції з правовим свавіллям [3, с. 87].

Дискреція, у моєму розумінні, є засобом узгодження юридичних норм із соціальною реальністю, що вимагає не лише правової, а й моральної компетентності суб'єкта правозастосування. Вона є своєрідним містком між правом і справедливістю, але потребує чіткого окреслення меж та механізмів контролю. Правильне осмислення дискреції передбачає визнання її як особливої форми правозастосування, що поєднує технічну обґрунтованість і етичну відповідальність.

Отже, дискреція має розглядатися не як загроза юридичній визначеності, а як гарант її гнучкого і гуманного застосування. Її належна правова регламентація є актуальним завданням для науки та законодавства в умовах трансформації сучасних правових систем.

У механізмі реалізації закону дискреція виконує функцію гнучкого з'єднання загальних нормативних приписів із конкретною правовою ситуацією. Її місце визначається як простір розсуду, наданий правозастосувачу для прийняття оптимального рішення в межах правової визначеності. У різних галузях права ця функціональність набуває специфічного вираження. Наприклад, в адміністративному праві дискреція органів виконавчої влади дозволяє адаптувати управлінські рішення до індивідуальних обставин особи чи події, що є особливо важливим у сферах соціального захисту, надання дозволів або санкціонування діяльності [9, с. 451-473].

У кримінальному праві та процесі дискреційні повноваження мають обмеженіший характер, однак усе ж проявляються у формі оціночних понять, вибору між альтернативними санкціями або прийнятті рішення про доцільність відкриття кримінального провадження [4, с. 87-110]. У конституційному праві простір для дискреції пов'язується передусім із діяльністю глави держави, парламенту чи суду в питаннях, які передбачають політико-правову оцінку (наприклад, призначення на посади, розпуск парламенту, оцінка конституційності закону тощо). Такі приклади демонструють, що дискреція не порушує принципу верховенства права, а навпаки реалізує його гнучкість і здатність реагувати на складність соціальних відносин.

Потреба в дискреційних повноваженнях обумовлюється низкою чинників. Передусім, це невичерпність правової норми, її нездатність передбачити всі можливі життєві варіанти [5, с. 58]. Крім того, урахування індивідуальних обставин справи часто неможливе без елементів оцінки з боку компетентного органу. Як справедливо зазначає нідерландський теоретик права П. Шраген, правозастосування без дискреції є лише механічною трансляцією закону, тоді як реальна юрисдикція передбачає інтелектуальну інтерпретацію [17, с. 106-115]. У цьому сенсі дискреція є не лише допустимою, а й необхідною умовою ефективного правового регулювання, що дозволяє праву функціонувати в умовах соціальної складності та правової невизначеності.

На нашу думку, дискреція повинна розглядатися не як загроза законності, а як один із виявів її гнучкого впровадження. Водночас ця гнучкість потребує інституційних запобіжників від зловживання, включно з прозорістю рішень, обґрунтуванням вибору та наявністю механізмів перегляду. Тільки за таких умов дискреція забезпечує баланс між формальним змістом правової норми та її справедливим застосуванням у конкретному контексті [2, с. 74-79].

Проблема визначення меж дискреційних повноважень залишається однією з найгостріших у сучасній правовій

доктрині. Вона полягає в необхідності збалансувати свободу адміністративного чи судового розсуду з вимогами юридичної визначеності, передбачуваності й правової безпеки [6, с. 412-431]. За відсутності чітко окреслених меж дискреція ризикує перетворитися на свавілля, тобто на ухвалення рішень, які, хоч і формально не суперечать нормі, не узгоджуються з її духом, метою чи загальними принципами правової системи.

Як слушно підкреслює І. Перссон, у будь-якій демократичній правовій державі дискреція не повинна бути «чорною скринькою», недоступною для юридичного контролю [15, с. 94-121]. Саме тому судовою практика відіграє ключову роль у встановленні та корегуванні меж допустимої дискреції. Рішення Конституційного Суду України, практика Верховного Суду, а також висновки Європейського суду з прав людини щодо пропорційності втручання в права людини створюють орієнтири, які звужують простір для надмірного розсуду. При цьому особливе значення має застосування принципу пропорційності, як перевірки того, чи є дискреційне рішення обґрунтованим, необхідним і збалансованим щодо мети, яку переслідує публічна влада [18, с. 595-602].

Не менш важливим є й принцип правової визначеності, що вимагає передбачуваності правових наслідків для адресата норми. Як відзначає бельгійський правознавець К. Дюпре, правова визначеність не означає детермінізму, але вимагає меж, у яких дискреція може бути реалізована з дотриманням законних очікувань осіб. Відтак правозастосував зобов'язаний не лише дотримуватись формальних процедур, але й забезпечувати змістовну відповідність рішення загальним правовим цінностям [8, с. 207-229].

З нашого боку, вбачається доцільним інституційно оформити межі дискреції у вигляді стандартизованих критеріїв оцінки, які можуть бути включені до методичних рекомендацій, адміністративних регламентів або судових настанов. Такий підхід дозволить не тільки уникнути небезпеки суб'єктивізму, а й забезпечити прозору й обґрунтовану реалізацію повноважень [13, с. 433]. Дискреція має залишатися гнучким інструментом у правовому арсеналі держави, проте лише за умови її нормативного окреслення й функціонального підпорядкування принципам правової держави.

Контроль за реалізацією дискреційних повноважень є фундаментальною умовою правової держави, що забезпечує баланс між гнучкістю правозастосування та захистом прав особи. У сучасних правових системах такий контроль реалізується через багаторівневу систему юридичних і політико-правових механізмів, серед яких домінують судовий, парламентський, адміністративний та громадський контроль. Кожен з них має свою специфіку та обсяг впливу, проте всі разом вони формують цілісну архітектуру відповідальності та підзвітності органів публічної влади [12, с. 239-268].

Судовий контроль, безперечно, відіграє провідну роль, адже саме суд спроможний надавати остаточну оцінку правомірності реалізації дискреційних рішень, у тому числі щодо дотримання принципів пропорційності, недискримінації, правової визначеності. Конституційний Суд України, а також адміністративні суди, у своїй практиці неодноразово підтверджували необхідність оцінки не лише формальної законності акта, але й його обґрунтованості та співвідношення із цілями публічного інтересу [1, с. 81-97]. Парламентський контроль реалізується переважно через механізми депутатських запитів, парламент-

ських розслідувань і контрольних комітетів, що дозволяє політичним представницьким інституціям перевіряти діяльність виконавчої влади на предмет відповідності принципам правової держави.

Важливою є також роль адміністративного та громадського контролю. Внутрішньоінституційні механізми ревізії, дисциплінарні провадження, службові розслідування створюють первинну лінію стримування свавільної дискреції. Громадські організації, засоби масової інформації, правозахисники все частіше виступають як суб'єкти експертної та моральної оцінки дій влади, особливо у контексті публічної політики. У цьому зв'язку заслуговує на увагу висновок німецького дослідника Б. Шлосера, який наголошує, що контроль за дискрецією має бути не лише правовим, але й соціальним інститутом, заснованим на культурі прозорості [16, с. 147-160].

У сучасних умовах дедалі більшого значення набувають і гнучкі регуляторні засоби, так звані інструменти soft law етичні кодекси, адміністративні регламенти, стандарти належного врядування. Вони не мають обов'язкової юридичної сили, проте встановлюють стандарти поведінки, що обмежують простір для свавільних рішень [19, с. 315]. На моє переконання, розвиток таких інструментів є перспективним напрямом для України, оскільки дозволяє деталізувати межі дискреції у секторах, де жорстке регулювання є неефективним або надмірним. Своєчасне впровадження внутрішньоорганізаційних стандартів допоможе зменшити рівень корупційних ризиків, посилити відповідальність посадових осіб і забезпечити стабільність правозастосування.

Узагальнюючи результати дослідження, варто зазначити, що поняття дискреції в сучасній правовій науці постає як складний і багатовимірний феномен, що інтегрує в собі елементи юридичної гнучкості, професійного розсуду та необхідності дотримання правових принципів. Аналіз теоретичних підходів у зарубіжній та українській правовій доктрині засвідчує, що дискреція не є виключенням із загальних правил правозастосування, а їх функціональним продовженням, що дозволяє адаптувати норму до реального контексту без порушення основоположних прав і свобод людини. Водночас визначення її змісту, природи та меж залишається предметом дискусій, що свідчить про потребу в подальшій науковій розробці категорії [7, с. 648-682].

Сучасна практика застосування дискреційних повноважень, особливо в адміністративному та конституційному праві, демонструє як позитивні приклади адаптивного правозастосування, так і ризики зловживань. Наявність нечітких або надмірно широких формулювань у законодавстві, відсутність обов'язкових процедур контролю, а також слабкий розвиток soft law інструментів створюють передумови для виникнення правової невизначеності й порушення принципу правової безпеки. Судова практика частково компенсує ці недоліки, проте потребує послідовного розвитку доктрини меж дискреції.

З огляду на викладене, вбачаю доцільним вдосконалення нормативного регулювання дискреційної діяльності органів влади, зокрема шляхом чіткого визначення її меж у спеціальному законодавстві, запровадження уніфікованих стандартів оцінки дискреції, розширення практики судового тлумачення, а також зміцнення ролі інституцій громадського контролю. Важливим напрямом є й розвиток правової культури суб'єктів правозастосування, що дозволить забезпечити баланс між розсудом і правовою визначеністю в демократичній правовій державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігун В.М. Теоретико-правові засади правозастосування в умовах правової невизначеності. Чернівці: Рута, 2018. 214 с.
2. Бойко М.Д. Поняття дискреційних повноважень: теоретико-правовий аналіз. *Юрид. часопис Нац. ун-ту «Острозька академія»*. 2022. № 2. С. 74-79.
3. Костенко О.М. Принцип верховенства права в національному правопорядку: теоретико-методологічний аналіз. Київ: Наук. думка, 2013. 180 с.

4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., доп. і переробл. Львів: Кальварія, 2020. 265 с.
5. Autin J.-L. Droit administratif général. Paris: Dalloz, 2019. 270 p.
6. Barak A. Proportionality: Constitutional Rights and their Limitations. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2012. 638 p.
7. Craig P. Administrative Law. 9th ed. Oxford: Oxford Univ. Press, 2021. 1045 p.
8. Dupré K. Inclusive Ethics: Extending Beneficence and Equality. Oxford: Oxford Univ. Press, 2017. 288 p.
9. Endicott T. Administrative Law. Oxford: Oxford Univ. Press, 2021. 728 p.
10. Forsthoef E. Lehrbuch des Verwaltungsrechts. München: C.H. Beck, 1973. 664 p.
11. Hart H.L.A. The Concept of Law. 3rd ed. Oxford: Oxford Univ. Press, 2012. 400 p.
12. Hertogh M. Understanding Administrative Discretion: Law and Social Science in Dialogue. *Current Legal Problems*. 2018. Vol. 71(1). P. 239–268.
13. Kadelbach S. Rechtsstaat und Verwaltungsrecht im europäischen Verfassungsverbund. *Verwaltungsarchiv*. 2013. Bd. 104. S. 423–450.
14. Ost J.-L. Le temps du droit. Paris: Odile Jacob, 1999. 428 p.
15. Persson I. From Morality to the End of Reason: An Essay on Rights, Reasons, and Responsibility. Oxford: Oxford Univ. Press, 2013. 338 p.
16. Schlosser B. Rechtsphilosophie zwischen Theorie und Praxis. Berlin: C.H. Beck, 2016. 320 p.
17. Schragen P. De grondslagen van het recht. Amsterdam: Uitgeverij Juridische Pers, 2017. 320 p.
18. Šejvl M. Discretion in Public Administration: Conceptual and Practical Aspects. *Acta Univ. Agric. et Silvic. Mendelianae Brunensis*. 2015. Vol. 63(2). P. 595–602.
19. Vogiatzis N. The European Court of Human Rights and the discretionary space of the State in the doctrine of the margin of appreciation. *Human Rights Law Review*. 2016. Vol. 16(2). P. 313–345.